

tán, hiszen egyszerre emlékezteti önmaga másságára és a másik önmagaságára (nem beszélve arról, hogy e paradoxon mellett már maga az öszövétségi passzus sem dönt arról, vajon az identitás a felismert meztelenség keltette szégyenérzet vagy a „boldog tudatlanság” állapotának inkább a sajátja). Az iménti megfogalmazás kiasztikus struktúrája másfelől a *függelék* legbensőbb ontológiai alapvetésére nyithat ajtót: ami Mezei Gábort költőként az én legsajátabb fiziológiai elkülönöződései (mint a tükrökép, az árnyék, a visszhang egzisztenciális érintettsége) mellett kimondottan érdekli, az a dolgok színe és visszája közti különbség és hasonlóság; az az alig érzékelhető differencia, ami a létezést elbeszélő, még készülő vagy már éppen eltűnő, fakuló képeket elválasztja egymástól, s az, amit a nyelv ezen ellentétek természetéről mondani tud: „aztán reg- / geli után indult. hogy a lakást meghall- / gassa végre. mikor a nyelv forog. lassan / a zárba kattan. / a szőnyegen a lába. / a / tükrőben arcképe nyoma. és a beálló / csendben. saját múltjaként maradjon. / jelen. ebben a repedés és érés között. / nélküle kezdődött folytonosságban.” (*pete.*).

„[K]önyvem papírszámyait bezárom.” (*báb.*) Ha így teszünk, a borítóról Michelangelo Ádámról készített (fej nélküli) krétarajzrészlete néz vissza ránk. S ha kellően elszánt értelmezők vagyunk, egyhamar rájövünk, hogy pontosabban annak tengelyesen tükrözött változatával van dolgunk. A kötet végére érve az lehet a benyomásunk, nem értettünk mindent, de érezzük a minden részletre kiterjedő átgondolt munkálkodást. És ha nem is volt valamennyi kép tiszta, a rendszer működik, a tökéletességet pedig már nem jut eszünkbe számon kérni. A teremtés már csak ilyen. És ha olykor elég lehet hét nap egy világ betöltéséhez, máskor megéri hét évet várni rá. Mezei Gábor debütáló verseskötönyve a példa rá, hogy – Gottfried Benn szavaival élve – valóban érdemes későn érkeznie egy költőnek önmagához. Akkor talán tényleg meglehet az a bizonyos hat vers. (*L'Harmattan*)

HERCZEG ÁKOS

Képlededtség és kultúrpeesszimizmus

VARGA EMŐKE: AZ ILLUSZTRÁCIÓ A TEÓRIÁBAN, A KRITIKÁBAN, AZ OKTATÁSBAN

A teoretikus szövegek sajátjaként szokás elgondolni, hogy legfeljebb a tudás általi birtokbavétel eredményeként, vagyis az olvasó részéről csupán teljesen önző szempontból termelődik ki valamiféle örömszerű érzelm az olvasás folyamatában. Erősíti ezt az is, hogy az ilyen típusú írások szerzői alapvetően megpróbálják eltüntetni személyiségüket a megszólalásban, ami nyilvánvalóan a tudományos-ságtól elvárt ténszerűség következménye. Varga Emőke tanulmánykötete szöveg és illusztráció kapcsolatáról kifejezetten provokálja ezt a hagyományt, amennyiben megszólalásai és érvelése mögül érzékelhetően előbukkan egyfajta tenni akarás, amelyben sajátosan keveredik a meggyőzés vágya, a féltés szomorúsága, a veszteség percepciója és a felelősség sosem semleges terhe. A bevezetés pontosan megfogalmazza jelenkorunk egyik paradoxonát – egyben kiindulásában megérvelve a

szerző érzelmi pozícióját a változtatni akarásban –, ami kultúránk képközpontúsága mellett (ami a vizuális médiumok uralmának némiképpen torz eredménye) a képolvasás tudatlanságát és a képekkel kapcsolatos esztétikai-kritikai készség teljes hiányát mutatja fel. Annál is speciálisabb a szerző vállalása, hogy kifejezetten a szépirodalmi szövegek illusztrációjának teóriáját és kritikáját jelöli meg tanulmánykötete tárgyaként (ami viszont egyáltalán nem szűkíti le vállalása fontosságát), hiszen az első fejezet hat tanulmánya kiváló érzékkel járja körül a kép és a szöveg együttes tanulmányozásának számos interdiszciplináris vonatkozását és problémáját, majd a második és harmadik fejezet összesen tizenkét esettanulmánya illusztrált kötetek elemzésével mutatja meg a kutatás hozadékait és alkalmazhatóságát.

Az, hogy Varga Emőke munkája a szerző által is többször hangsúlyozva tanulmánykötet, némiképpen nehéz helyzetbe hozza az olvasót azáltal, hogy az egyes szövegek elméleti apparátusai, problémafelvető és megoldásokat ajánló kijelentései szükségképpen ismétlődnek a könyvben, ám igazi tétjüket szerencsés módon képesek megmutatni az illusztrációelemzések. Ugyanakkor mintha ez az ismétlődés hozzájárulna ahhoz, hogy új és új szempontok felmerülésével, vagyis soha nem ugyanúgy gondoljuk végig a középpontba emelt paradoxont, és más perspektívából vegyük szemügyre az ismerni vélt közhelyeket. Az illusztráció, vagyis etimológiai jelentésében a „kicsi metszet”, mediális hibridként olyan szövegfüggő kép, amely elvileg nem függetleníthető az őt körülvevő textustól, ám kettejük kapcsolata korántsem egyszerűsíthető le hierarchikus viszonyra. A szerző, természetesen számot vetve az ikonológiai kutatások belátásaival, négy retorikai fogalmat hív segítségül szöveg és illusztráció gazdag kapcsolatának megvilágításához. Az *Illusztrációtípológia* című fejezetben a metafora, a metonímia, a szinekdoché és az irónia alakzatait használja az illusztráció mint műfaj értelmezésében és elemzésében, ami arra mutat rá, hogy a kép-szöveg kapcsolatát vizsgáló kutatások szükségképpen mindig hermeneutikai kérdésfeltevésekkel dolgoznak, például azzal, hogy a jelentések képződése hogyan követhető nyomon a befogadásban, itt persze kép és szöveg feszültségében. Így pedig az a belátás is világosan megmutatkozik, hogy az illusztráció nem a szöveg alárendeltje, funkciójában nem az alacsonyabb rendűség dominál, hanem a megértés időbeliségének, illetve a képi és az írott médium befogadási különbségeinek valamiféle játékba hozása, amit Varga Emőke a megfelelések, a spáciumok és az entrópiák szintjével ír le. Bár kijelentései nyilvánvalóan és kimondottan az illusztráció műfajához kapcsolódnak, mégis jelentős lehet a hozadékuk az ikonológiai és az intermediális kutatásokban, hiszen kérdései és megállapításai mindig közel mennek a képelemzés teóriáihoz és gyakorlatához.

Az elméleti fejezetek – némiképpen felülírva az önismétlést bíráló megjegyzésemet – módszertanilag kiválóan egymásra épülnek, vagyis összességében képesek túlmutatni a kompendium-típusú tanulmányköteteken, s nem csupán tematikus egységük miatt. A hat fejezet különböző kérdésfeltevésekkel közelít az illusztráció problémájához: elsőként az illusztrációkutatás történetét és irányait ismerteti a szerző, amivel nem csupán az intermedialitás-elméletek és a vizuáliskultúra-kutatás remek összefoglalóját adja, hanem véleményem szerint „rendet tesz” a különféle képteóriák között, amelyek a magyarországi olvasásba majdhogynem egyszerre érkeztek meg, illetve figyelmeztet a gyakorlati képelemzések hozadékának

fontosságára. A következő tanulmány az illusztráció történeti vonatkozásait is röviden áttekintve határozza meg a műfaj mai jelentéseit, s a fent említett szintek meghatározásával kiváló gyakorlati és módszertani segítséget ad az oktatásban és a kutatásban is rendkívül jól használható elemzések elvégzéséhez egy Radnóti-vers illusztrációjának példáján (Kass János munkája az *Együgyű dal a feleségről* című vershez). Az *Illusztrációontológia* című fejezet tovább boncolgatja az illusztráció mint műfaj definiálási lehetőségeit: lényegében kultúratudományi és kultúrtörténeti szemszögből veszi szemügyre a műfaj tanulmányozását övező nehézségeket. Az *Illusztrációtipológia* azon felül, hogy izgalmas példákon keresztül mutatja be a klasszifikációra tett eddigi kísérleteket, bátran tesz javaslatot egy saját tipológiára, s az említett négy típust különféle technikával (olaj, fametszet, színes rajz, grafika), különféle műfajú (drámai költemény, mese, dráma) szépirodalmi szövegekhez készült illusztrációkon keresztül mutatja be. Az első szakasz utolsó két fejezete már sokkal speciálisabb kérdésfeltevésekkel közelít az illusztráció műfajához, ami hangsúlyozottan utal a tanári, kutatói és kritikusi feladatra, hiszen az illusztrációelemzés tanításának óriási a felelőssége a reflektált kultúrafogyasztás kialakításában és a vizualitás befogadásban megjelenő igénytelenség felszámolásában. Bár Walter Benjamin optikai tudattalan fogalma nem jelenik meg a gondolatmenetben, úgy hiszem, hogy ez a kifejezés nagyon jól használható a kötet elméleti szövegeinek az olvasásában, hiszen az a bizonyos képarcívum gyermekkorban még a tanulmányok belátásai szerint is módosítható, s folyamatosan tudatossá tehető a fogyasztás valamilyen mértékben, ami nemcsak pedagógusként, hanem szülőként is fontos feladat.

A kötet nagyobbik hányadát elfoglaló második és harmadik rész az illusztrációelemzés gyakorlatáról és oktatási módszertanáról sajátos sokféleséget mutat, ami azért szerencsés, mert bizonyítja az elméleti fejezetekben ismertetett módszer teljességtelenségét, s nem utolsósorban az olvasó számára izgalmas kalandot jelent a szépirodalom különböző korszakaiban és műfajaiban. A leprellőknak szánt első két fejezet különös viszonyrendszer hoz létre könyvtárgy és befogadó között, ahogy a garázdszű, karámmá, babaházzá, parkolóvá (stb.) hajtogatható gyerekknönyvet a gyermeki fantázia és a sebezhető olvasni tanulás allegóriájává teszi. Az igényes illusztrációkkal s jól súlyozott szövegmennyiséggel megjelenő leprellő ugyanis „speciális tér-idő és narrációs viszonyok megteremtését”, illetve „olyan szinekdochikus szöveg-kép viszony megformálódását teszi lehetővé, amelyet – legalábbis ilyen mértékben – egyetlen más könyvtípus sem”. A könyvpiaci versenyben azonban sajnos éppen ez a típus van visszaszorulóban. A képes gyermekknönyvek illusztrációinak tanulmányozásában (a leprellők mellett egy „lapozós” meseknönyv és egy kisiskolás tankönyv elemzése is külön tanulmányt kap) nemcsak az esztétikai nevelés fontossága, hanem akár a beszéd-, olvasás- és írástanulást, s természetesen legnagyobb körben a kultúrát ma nagymértékben befolyásoló médiumok hatásának megmutatása is helyet kap. A gyerekknönyvek piacát természetesen alapjaiban befolyásolja az eladhatóság, ami két tényező szoros következménye: egyrészt a trendeknek való megfelelés (vagyis a rajzfilmszórakozáson és a moziban futó, gyerekeknek szánt filmek hősei és a divatos játékok – mindenekelőtt tehát a Disney stúdió és a Barbie-típusú figurák forma- és színvilága), illetve az olcsóság, s mindez összességében inkább az igénytelen vizuális kultúra, s ennek következ-

tében a szegényes fantáziavilág veszélyeit erősíti. Ebben a blokkban, amely tehát szorosan az oktatáshoz és az értelmezés folyamatához kapcsolja az illusztrációk elemzését, még további két tanulmány található, egyik szerencsés módon egy régiségből vett példa, Comenius *Orbis Piscius*ának bemutatása, aminek természetesen neveléstörténeti hozadéka is vannak. A másik pedig Acsai Roland *Két ég satujában* című verseskötetének elemzése, amelyhez a festményeket a költő felesége készítette: a versek és az akvarellek egyfajta szinkron olvasása kifejezetten hiányérzetet kelt az olvasóban a mai könyvpiac és könyvkultúra jelenségeit ismerve, s a kritikusokat többek között arra figyelmezteti, hogy sosem lehet némán elmenni a könyvek vizuális megalkotottsága mellett. A könyv harmadik egységében a tematikus összetartozás még szorosabb, hiszen ebben a hat tanulmányban *Az ember tragédiájának* különféle illusztrációsorozatait elemzi a szerző, s különösen jól kapcsolódnak következtetései magának a Madách-műnek az interpretációs lehetőségeihez. S nem utolsósorban a magyar grafikus művészek méltatása is hangsúlyt kap a tanulmányokban, Buday György, Kondor Béla, Bálint Endre és Farkas András mellett Kass Jánosé is, akinek munkái az egész kötetben hivatkozási anyagként vannak jelen.

A kötet ugyanakkor a tézis hosszas és körültekintő bizonyításával sem tud jó példája lenni az igényes könyvtárgynak, a borító fekete terében az „illusztráció” szó ó-jának nagysága többszöröse a többi betűnek, ami a csodálkozás és a sajnálkozás emfázisát idézheti fel ironikusan. Az egyes tanulmányokban a bemutatott illusztrációk minden esetben fekete-fehér reprodukciója olyannyira kicsi, hogy annak a bizonyos fantáziának erősen dolgoznia kell esetenként. Mindez persze nem a szerző, sokkal inkább a könyvpiac irányába megfogalmazott szomorúság. Varga Emőke tanulmánykötete kiváló, monografikus igényű kézikönyv, mely a pedagógusképzésben fontos tankönyv lehet – az egyik legnagyobb erénye az említetteken felül, hogy tudatosan marad távol a szakbarbárság önmagába záródó diskurzusától, s felelősséggel, féltőn fogalmaz meg kritikát a kultúra jelenségei irányába. (*L'Harmattan*)

BÓDI KATALIN

Főszerkesztő és felelős kiadó: ACZÉL GÉZA

Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége

Tipográfia: Kass János

Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége. Nyomás: PIREHAB Nonprofit Kft. Nyomdaüzeme, Debrecen

Felelős vezető: Becker György vezérigazgató

Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 26/A. I. em. Telefon és fax: (52) 412-626 — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900) További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 6000 Ft, félévi 3000 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az Alföld irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.